

تحلیل مفهوم امانت الهی در قرآن با تکیه بر آیه ۷۲ سوره احزاب

فاطمه شمسی^۱

چکیده

در آیات قرآن مفاهیمی نهفته است که نیازمند تحلیل هستند. مفسران بزرگ دین اسلام با توجه به علم تفسیر با تفسیر و تشریح آیات قرآن سعی در روشن نمودن معنا و مفهوم آنها نموده اند. سوره احزاب هم مانند تمام سوره های قرآن در تفاسیر گوناگون تحلیل شده است. **آیه ۷۲** سوره احزاب به امانت الهی پرداخته است. اما مفسرین بر این **آیه** تفاسیر گوناگونی نقل کرده اند و تحلیل مفهومی این آیه بیانگر بحث برانگیز بودن معنای امانت الهی و عدم وجود معنایی واحد برای آن را نشان می دهد. بنابراین بر اساس اهمیتی که این آیه در تبیین عصمت و امامت امامان (ع) دارد نیاز به جمع آوری نظرات مفسران و جمع بندی جامعی را می طلبد از این رو تحقیق حاضر با شیوه ای کتابخانه ای و روش توصیفی - تحلیلی به بررسی و تحلیل و مفهوم امانت الهی در قرآن با تکیه بر آیه ۷۲ سوره احزاب می پردازد. نتایج بررسی ها نشان می دهد امانت الهی در سوره احزاب **آیه ۷۲** در **مفاهیم** مختلفی از جمله: عبودیت و بندگی خدا، عقل، علم، عهد و پیمان، فرایض، فیض الهی، قرآن و عترت، لاله الا الله، محبت و عشق، معرفت، نماز، روزه، حج، جهاد، زکات، غسل، وجود و هستی و ودایع و امانات مردم می باشند.

کلیدواژه ها: امانت الهی، تحلیل، سوره احزاب، مفهوم.

^۱ طلبه سطح دو حوزه علمیه

مقدمه

قرآن کتاب آسمانی و راهنمای بشر جهت یافتن مسیر زندگی در دنیا و آخرت است. هرچند آیات قرآنی به گونه ای است که هر انسان تفکر و عقلش از آن بی بهره نیست اما با تفسیر **آیات** بسیاری از آموزه ها و اصول زندگی بشری مشخص و روشن میگردد.

در تفسیر برخی از آیات قرآن مفسران دینی، مصادیق و مفاهیم زیادی را مطرح نموده اند، که تبیین و روشن شدن **این مسئله از ایجاد شک بر انگیزی در برخی از تفاسیر در زمینه ی آیات قرآن پیشگیری خواهد نمود.**

امانت الهی که در آیه ۷۲ سوره احزاب به آن اشاره شده است از آیاتی است که هرچند تفاسیر زیادی بر این آیه شده است **اما** در مورد مصادیق دقیق آن سخن واحدی مطرح نشده است و امانت الهی با مفاهیم و مصادیق زیادی تحلیل شده است.

در آیه ۷۲ سوره **احزاب** به مواردی همچون امانت الهی، عرضه امانت و ظلوم و جهول اشاره شده است، که برای اینکه مشخص گردد مفهوم امانت الهی چیست. ضرورت ایجاب می کند که مشخص گردد، این امانت به چه کسانی عرضه میشود چرا ظلوم و جهول بعد از آن مطرح شده است، پس اهمیت دارد برای تحلیل بهتر مفهوم به موارد مطرح توجه تا بتوان به مفهوم جامعی از امانت الهی دست یافت.

در این زمینه مطالعاتی انجام شده است. از جمله:

کتاب نکته‌های قرآنی درباره امانتداری اثر عباسعلی کامرانیان که به بررسی برخی از آیات قرآنی و روایات معصومین(ع) در مورد حفظ امانت و عدم خیانت در آن پرداخته شده است.

کتاب امانتداری در نظام جمهوری اسلامی ایران از منظر امام خمینی (س) اثر یوسف ذوالفقاری که به دیدگاه بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، اصل اسلام و به تبع آن نظام جمهوری اسلامی ایران امانتی است که هرگونه قصور و تخطی از مراقبت و محافظت از آن موجب صدمات جبران ناپذیری خواهد بود، که اثرات سوء آن تا قرن ها خودش را نشان می دهد، پرداخته شده است.

مقاله مفهوم امانت الهی در آیه امانت با استناد به دلایل علامه طباطبائی اثر نازیلا عادل فر و محمدرضا ستوده نیا که با تحلیل تفاسیر، روایات، سایر آیات مربوط به امانت و شواهد موجود در آیه ۷۳ سوره احزاب، بسیاری از مصادیق مذکور را رد می‌کند؛ زیرا این امانت، امری مربوط به دین حق و مقسم انسان‌ها به سه دسته منافق، مشرک و مؤمن است، اما بسیاری از مصادیق بیان شده برای امانت الهی مقسم انسان‌ها نیست. از این رو، قابل اثبات نمی‌باشد.

با توجه به اشاره به پیشینه امانت الهی در این تحقیق به طور خاص در کاری متفاوت به تحلیل و مفهوم امانت الهی در قرآن با تکیه بر آیه ۷۲ سوره احزاب به بیان مفاهیم موضوع مورد بحث و سپس طبق تفاسیر به تحلیل مفهوم امانت الهی پرداخته شده است.

مفهوم شناسی

۱- امانت الهی

امانت در اصل مصدر است، ولی بسیار می‌شود که آن چیزی که سپرده شده، چه مال، و چه اسرار، و امثال آن نیز امانت می‌گویند.^۱ امانت عبارت است از اینکه به وسیله عهد یا وصیت و امثال آن، امنیت حقی از حقوق حفظ شود.^۲ امانت - هر چه باشد- به معنای چیزی **نیست** که نزد غیر ودیعه بسپارند، تا او آنرا برای سپارنده حفظ کند و سپس به وی برگرداند.^۳ «امانت آن چیزی است که شخص بر آن امین قرار داده می‌شود، و در عرف مردم هر چیزی است که آن را به اجازه صاحبش بگیری و شامل تمام حقوقی که بر دوش شخص است می‌شود، خواه حقوق خداوند باشد یا حقوق مردم و یا حقوق خود شخص».^۴

^۱ - طباطبائی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۵، ص ۱۳

^۲ - همان، ج ۹، ص ۸۲

^۳ - همان، ج ۱۶، ص ۵۴۵

^۴ - الزحیلی، تفسیر المنیر، ج ۵-۶، ص ۱۲۱

۲-تحلیل

تحلیل در لغت یعنی بسی به جای فروآمدن. از هم گشادن (چیزی را) تجزیه کردن.^۱ بنابراین با توجه به معنای لغوی تحلیل در اصطلاح یعنی اینکه چیزی را مورد تجزیه و ارزیابی قرار دادن

۳-مفهوم

مفهوم در **لغت** یعنی دریافته . شناخته شده . دانسته.^۲ مفهوم در اصطلاح یعنی، معنا و مدلولی که لفظ بر آن دلالت می کند و از لفظ فهمیده می شود.^۳

۴-سوره احزاب

سوره احزاب مدنی و نودمین سوره در ترتیب نزول، و سی و سومین سوره در ترتیب مصحف است که پس از سوره انفال و پیش از سوره مائده نازل شده و دارای ۷۳ آیه و ۱۲۸۰ کلمه است.^۴

ب-تحلیل مفاهیم امانت الهی طبق آیه ۷۲ سوره احزاب

امانت الهی در تفاسیر مختلف به مفاهیمی گوناگونی تعبیر شده است که در مورد این **آیه** مفسران به تعریف واحد دست نیافته و نیاز است با جمع بندی مفاهیم این **آیه** ، امانت الهی تحلیل و بتوان مفهومی جامع برایش استخراج کرد. از این رو برخی از **مفاهیم بکار رفته در** تفاسیر عبارتند از:

۱-عبودیت و بندگی خدا

برخی مفسران امانت الهی در آیه ۷۲ سوره احزاب را به معنای عبودیت و بندگی الهی معنا کرده اند. همان طور که در این زمینه آمده است: «مراد به امانت طاعت است برای آنکه لازم است ادا، آن ... و تأویل کردن [امانت] به طاعت مشتمل است آنرا که مفسران گفتند از مأمورات و منهیات چون نماز، روزه و غسل جنابت».^۵

^۱ -دهخدا، فرهنگ لغت، ج ۱، ص ۳۲۳

^۲ -همان، ج ۱، ص ۶۳۳

^۳ -قطب الدین شیرازی، شرح مطالع، ص ۲۶-۳۰.

^۴ - خراسانی، دائرةالمعارف قرآن کریم، ج ۲، ص ۲۶۳-۲۶۶.

^۵ - جرجانی، تفسیر گازر (جلاء الاذهان و جلاء الاحزان)، ج ۸، ص ۳۰.

در تفسیر «تبیان»^۱ به نقل از «ابن عباس» و در تفسیر «منهج الصادقین»^۲ به نقل از «ابوالعالیه» روایت شده است: «امانت طاعت است که لازم است اداء آن»^۳

علامه مجلسی در اقوال امانت در ذیل آیه (۷۲ / احزاب) آورده است: با توجه به آیه سابق «وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظِيماً» اطاعت خدا و رسول را امانت نامیده، از جهت آنکه واجب است اداء آن ... و همچنین مراد از امانت طاعت است اعم از طبیعی یا اختیاری.^۴

در «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ...» امانت طاعت است، بر ثواب و عقاب، اگر نیکو ادا کنی، ثواب بینی و اگر عصیان کنی عقاب شوی.^۵

از دیگر تفاسیر شیعی که از امانت به طاعت تعبیر کرده اند، از قول خود یا به نقل از دیگران به این موارد می توان اشاره نمود؛ تفاسیر «شبر»^۶، مواهب علیه^۷، مخزن العرفان^۸، کاشف^۹، جوامع الجامع^{۱۰} و موارد دیگر.

با توجه به آراء مفسران، در ذیل تفسیر «امانت» به تعبیر «طاعت» اشاره داشته اند، که هر انسانی باید در به جا آوردن طاعات رعایت امانت را داشته باشد و بی هیچ کم و کاست آن را انجام دهد تا ثواب بیند. بنابراین طبق این تفاسیر امانت الهی به مفهوم عبودیت و بندگی است.

۲- عقل

از مفاهیم دیگری که با امانت الهی در آیه ۷۲ سوره احزاب بیان شده است، عقل می باشد. که برخی از مفسران اهل بیت در ذیل آیه «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ...» سه مفهوم را برای امانت آورده، وی گوید: «و شاید مراد از امانت عقل است یا تکلیف و مراد به عرض [امانت] بدین اعتبار، عرض بر استعداد ایشان است و اما احترام طبیعی است و آن عدم لیاقت و استعداد

^۱ - طوسی، تبیان فی تفسیر القرآن، ج ۸، ص ۳۶۷.

^۲ - کاشانی، منهج الصادقین، ج ۸-۷، ص ۳۷۳.

^۳ - طوسی، تبیان فی تفسیر القرآن، ج ۸، ص ۳۶۷، کاشانی، منهج الصادقین، ج ۸-۷، ص ۳۷۳.

^۴ - مجلسی، امام شناسی (حیوة القلوب)، ج ۵، ص ۲۰۹.

^۵ - مقاتل بن سلیمان، تفسیر مقاتل بن سلیمان، ج ۳، ص ۵۱۰.

^۶ - شبر، الجوهر الثمین فی تفسیر الکتاب المبین، ج ۵، ص ۱۶۵.

^۷ - کاشفی، تفسیر مواهب علیه (حسینی)، ج ۳، ص ۴۹۳.

^۸ - اصفهانی، تفسیر مخزن العرفان در علوم قرآن، ج ۸، ص ۲۶۱.

^۹ - مغنیه، تفسیر الکاشف، ج ۶، ص ۲۴۴.

^{۱۰} - طبرسی، ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، ص ۱۵۸.

علامه طباطبایی (ره) در ذیل آیه ۳۲/ معارج «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ» آورده: «آنچه از کلمه امانات زودتر از هر معنایی به ذهن می رسد، انواع امانت هایی است که مردم به یکدیگر اعتماد نموده و هر یک به دیگری می سپارد، از قبیل مال، جان و عرض، و شخص امین رعایت آنرا نموده، در حفظش می کوشد، و به آن خیانت نمی کند»^۴.

دامغانی از صاحب نظران اهل سنت در «وجوه النظائر»^۵ ذیل آیه «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ»^۶ و همچنین در ذیل آیه «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا...» امانات را «ودایع» معنا کرده است.

گنابادی از مفسران شیعه آورده که: «امانت در ذیل آیه ۵۸ / نساء بر امانت های مردم نیز صادق است و آنها نیز اهلی دارند که همان صاحبان امانت ها می باشند»^۷.

بنابراین با استناد به تفاسیر استفاده از **تفسیر** برخی دیگر از آیات قرآن مفسران امانت الهی را همان امانت هایی می دانند که در دنیا انسانها نزد هم می گذارند و خیانت به آن را جایز نمی دانند.

نتیجه گیری

با بررسی تحلیل و مفهوم امانت الهی در قرآن با تکیه بر آیه ۷۲ سوره احزاب در این تحقیق به این مهم دست یافته شد که در احادیث و روایات ذیل این باب، به اهمیت اداء امانت پرداخته و این جنبه یعنی اهتمام و توجه به رعایت امانت و حفظ و نگهداری آن در احادیث بیشتر به چشم می خورد، که با شمردن آثاری چون رسیدن به قدر و منزلت، اکمال دین، سلامت دنیا و آخرت، صدق و راستی، توانگری، رزق و روزی رحمت و آمرزش و .. در سایه امانتداری به این اصل اخلاقی تشویق و توصیه شده است. از این رو در تحلیل مفهوم امانت الهی به مفاهیم زیادی اشاره شده است که برخی از این مفاهیم عبارتند از: ۱-عبودیت و بندگی خدا، عقل، علم، عهد و پیمان، فرائض، فیض الهی، قرآن و عترت، لاله الا الله، محبت

۱ - جرجانی، گازر، ج ۸، ص ۳۰.

۲ - کاشانی، منهج الصادقین، ج ۸-۷، ص ۳۷۳.

۳ - فضل الله، من وحی القرآن، ج ۱۸، ص ۳۶۱.

۴ - طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۲۰، ص ۱۴۵.

۵ - دامغانی، وجوه و النظائر الالفاظ الكتاب الله العزيز، ج ۱، ص ۶۷.

۶ - سوره مومنون، آیه ۸، سوره معارج، آیه ۳۲.

۷ - رضاخانی، ترجمه تفسیر بیان السعاده فی مقامات العباد، ج ۴، ص ۱۱۰.

و عشق، معرفت، نماز، روزه، حج، جهاد، زکات، غسل، وجود و هستی و ودایع و امانات مردم می باشند. بنابراین انسانها در کره خاکی جهت امانت بودن به این مفاهیم باید طبق آموزه های قرآنی نسبت به این مفاهیم عمک گرا باشند تا به درستی امانت الهی را حفظ و در پیشگاه خداوند امانت دار خوبی بوده باشند.

منابع

*قرآن کریم

- ۲- آلوسی، ابی الفضل شهاب الدین سید محمود، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و سبع المثانی، تهران، نشر جهان. ۱۳۶۱.
- ۳- اصفهانی، نصرت، مخزن العرفان در علوم قرآن، تهران: نهضت زنان مسلمان،
- ۴- اندلسی، ابی محمد عبدالحق بن عطیه، المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز (تفسیر ابن عطیه)، تحقیق عبدالله بن ابراهیم الانصاری، قطر، دارالعلوم، ۱۴۰۷ ق
- ۵- انصاری قرطبی، ابی عبدالله محمد بن احمد، تفسیر جامع الاحکام القرآن، ج ۱۴، ص ۲۵۴، ج ۱۴، ص ۲۵۴
- ۶- بغدادی، علاء الدین علی بن محمد بن ابراهیم، الخازن (لباب التأویل فی معانی التنزیل)، بی جا، ناشر، مکتبه مصطفی البابی الحلبی.
- ۷- ثعلبی، ابواسحاق احمد، الكشف و البیان (تفسیر الثعلبی)، تحقیق ابی محمد بن عاشور، بیروت، داراحیاء التراث العربیه، ۱۴۲۲ ق.
- ۸- ثقفی تهرانی، میرزا محمد، روان جاوید، تهران، انتشارات برهان.
- ۹- جرجانی، ابوالمحاسن الحسین بن الحسین، گازر (جلاء الازهان و جلاء الاحزان) به تصحیح و تعلیق میر ۱۰- جمال الدین حسینی ارموی، بی جا، بی تا.
- ۱۱- جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، قم: اسراء، ۱۳۸۲.
- ۱۲- _____ تفسیر موضوعی قرآن کریم، قم، اسراء، ۱۳۸۲.
- ۱۳- جویباری، یعسوب الدین رستگار، البصائر، قم، بی تا، ۱۳۶۲ ش.
- ۱۴- حسنی واعظ، محمود بن ابی المکارم، دقائق التأویل و حقائق التنزیل، تهران، نشر میراث مکتوب، ۱۳۸۱،
- ۱۵- حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین بن احمد، اثنی عشری، تهران، انتشارات میقات، ۱۳۶۴ ش.

- ۱۶- حسینی موسوی، محمد کریم میرجعفر، کشف الحقایق عن نکت الآیات، تبریز: دانشگاه صنعتی سهند، ۱۳۷۲.
- ۱۷- حسینی همدانی، انوار درخشان در تفسیر قرآن، تهران، نشر کتابفروشی لطفی، ۱۳۸۷.
- ۱۸- حق البروسوی، اسماعیل، روح البیان، طهران، نشر مکتبه الجعفری التبریزی.
- ۱۹- حیری النیشابوری، ابوعبدالرحمن اسماعیل بن احمد، وجوه القرآن، تحقیق نجف عرشی، مشهد، نشر مجمع البحوث الاسلامیه، ۱۴۲۲ق.
- ۲۰- خراسانی، علی، دائرةالمعارف قرآن کریم، قم: بوستان کتاب انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۹۲.
- ۲۱- خزاعی النیشابوری، حسین بن علی بن محمد بن احمد (ابوالفتوح رازی)، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، تصحیح محمد جعفر باحقی و محمد مهدی ناصح، مشهد، نشر پژوهش های اسلامی، ۱۳۶۵.
- ۲۲- دامغانی، حسین بن محمد، وجوه و النظائر الالفاظ الكتاب الله العزيز، قاهره: وزارت اوقاف، بی‌تا.
- ۲۳- دوانی، میرداماد، الرسائل المختاره به اهتمام سید احمد تویسرکانی، اصفهان، نشر کتابخانه عمومی امیرالمومنین علی(ع).
- ۲۴- دهخدا، علی اکبر، فرهنگ لغت، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۰.
- ۲۵- فخرالدین رازی، محمد بن عمر، تفسیر کبیر، تهران: چاپ افست، بی‌تا.
- ۲۶- راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ترجمه غلامرضا خسروی، تهران، انتشارات مرتضوی، ۱۳۷۵ ش.
- ۲۷- رشید رضا، محمد، تفسیر المنار، بی جا، بی تا، ۱۳۲۸.
- ۲۸- رضاخانی، محمد، ریاضی، حشمت الله، ترجمه تفسیر بیان السعاده فی مقامات العباد، تهران، نشر سر الاسرار، ۱۳۸۰ ش.
- ۲۹- زحیلی، وهبه، المنیر (در عقیده و احکام و برنامه زندگی)، ترجمه عبدالله خاموش هروی، خراسان، نشر شیخ الاسلام، ۱۳۸۲ ش.
- ۳۰- سمرقندی، نصر بن محمد بن احمد ابواللیث، تفسیر السمرقندی (بحر العلوم)، تحقیق الدكتور محمود مطرحی، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۸ هـ. ق.
- ۳۱- سیوطی، جلال الدین، الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، بیروت، دارالمعرفه.
- ۳۲- شبر، سید عبدالله، الجوهر الثمین فی تفسیر الكتاب المبین، کویت، منشورات مکتبه الالفین، ۱۴۰۱ق.
- ۳۳- شوکانی الیمانی الصنعانی، محمد بن علی بن محمد، فتح القدر الجامع فنی الروایت و الدرایت من علم التفسیر، بی جا، بی تا.

- ۳۴- شیرازی، قطب الدین، شرح مطالع، قم، انتشارات کتبی نجفی، بی تا.
- ۳۵- شیرازی البیضاوی، ناصرالدین ابی سعید عبدالله بن عمر بن محمد، تفسیر البیضاوی، بیروت، مؤسسة الاعلمی المطبوعات، ۱۴۱۰ ق.
- ۳۶- صابونی، محمدعلی، صفوة التفاسیر، تهران، نشر دار احسان.
- ۳۷- صادقی، محمد، تفسیر الفرقان، تهران، فرهنگ اسلامی، ج ۲۲-۲۱، ص ۲۱۴.
- ۳۸- صدرالمتألهین شیرازی، محمد بن ابراهیم، مجموعه رسائل فلسفی صدرالمتألهین، تحقیق حامد ناجی اصفهانی، حکمت، ۱۳۷۵.
- ۳۹- طباطبائی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان (به قلم سید محمد باقر موسوی همدانی)، نشر بنیاد علمی وفکری علامه طباطبائی، ۱۳۶۳.
- ۴۰- طبرسی، محمدحسن، مجمع البیان، به ترجمه محمد رازی، تهران، نشر فراهانی، ۱۳۶۰ ش.
- ۴۱- _____، ترجمه جوامع الجامع، ترجمه احمد امیری شادمهری، مشهد، نشر آستان قدس رضوی، ۱۳۷۷.
- ۴۲- طبری، ابی جعفر محمد بن جریر، الجامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، دارالمعرف، ۱۴۰۰ ق.
- ۴۳- طوسی، ابی جعفر محمد بن الحسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت، دار احیاء التراث العربی
- ۴۴- طیب، عبدالحسین، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، اصفهان، بی تا
- ۴۵- عتیق نیشابوری، ابوبکر، تفسیر سورآبادی، به تصحیح علی اکبر سعیدی سیرجانی، نشر فرهنگ نو، ۱۳۸۰ ش.
- ۴۶- عمادی، ابی السعود محمد بن محمد، تفسیر ابی السعود (ارشاد العقل السلیم الی مزیای القرآن الکریم) بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- ۴۷- فضل الله، سید محمد حسین، من وحی القرآن، بیروت، نشر دارالملاک، ۱۴۱۹ ق.
- ۴۸- قاسمی، محمد جلال الدین، تفسیر القاسمی (محاسن التأویل)، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، ۱۴۱۵ هـ. ق.
- ۴۹- قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، دارالکتب السلامیه، ۱۳۷۱ ش.
- ۵۰- قشیری النیشابوری الشافعی، ابی القاسم عبدالکریم بن هوازن بن عبدالملک، تفسیر القشیری (لطائف الإشارات) بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۲۰ ق.
- ۵۱- قنوجی البخاری، ابی الطیب صدیق بن حسن، تفسیر فتح البیان، بی جا، بی تا.
- ۵۲- کاشانی، فتح الله، منهج الصادقین فی الزام المخالفین، تصحیح میرزا ابوالحسن شعرانی، بی جا، نشر کتابفروشی اسلامیه، ۱۳۴۷

- ۵۳- کاشفی، کمال الدین حسین، مواهب علیه (تفسیر حسینی)، تصحیح سید محمد رضا جلالی نائینی، بی جا، بی تا
- ۵۴- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶
- ۵۵- _____، امام شناسی (حیوه القلوب) تحقیق علی امامیان، قم، انتشارات اسوه، ۱۳۶۷ ش
- محلی، جلال الدین محمد بن احمد- سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن ابی بکر، تفسیر جلالین، بیروت، نور المطبوعات، ۱۴۱۲.
- ۵۶- مغنیه، محمدجواد، الکاشف، بیروت: دارالعلم للملایین، ۱۹۶۸ م.
- ۵۷- مقاتل بن سلیمان، تفسیر مقاتل بن سلیمان، تحقیق عبدالله محمود شحاقه، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۲۳ ق.
- ۵۸- مکارم شیرازی، ناصر، نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ش.
- ۵۹- میبدی، ابوالفضل رشیدالدین، کشف الاسرار و عدة الابرار (تفسیر خواجه عبدالله انصاری)، به اهتمام علی اصغر حکمت، تهران، نشر امیرکبیر، ۱۳۶۱ ش.